

Het Parool

Kunst.Antiek.Design.

PAN

24 november - 1 december 2024 PAN.NL

Zoekplaatje door Nynke Tynagel

Van zondag 24 november tot en met zondag 1 december vindt in de RAI op het Europaplein de 37ste editie plaats van PAN Amsterdam, de beurs voor kunst, antiek en design. Nynke Tynagel, medeoprichter van Studio Job en tegenwoordig autonoom werkzaam onder haar eigen naam, vatte het veelzijdige aanbod aan kunstwerken uit verschillende disciplines in een speels, overvol campagnebeeld.

De PAN en Tynagel gaan jaren terug. "Ik liet mij graag verleiden, eerst als deelnemer, later ook als bezoeker, door het veelzijdige aanbod aan kunstwerken uit verschillende disciplines: van ambachtelijke meesterwerken tot intrigerende kunst en curiositeiten uit heden en verleden." Dat ze dit jaar het campagnebeeld mocht ontwerpen, noemt ze 'een hele eer'. "Ik wist al snel wat het ging worden. In mijn werk beeld ik mij vaak een personage in, iemand met een bepaald beroep, een vurige passie of gewoon een typeetje dat ik portretteer aan de hand van zijn of haar leefomgeving en persoonlijke bezittingen." "In dit geval werd het een verwoed verzamelaarskoppel. Hun collectie van kunst, antiek en design, hier stilistisch weergegeven, is eclectisch en wordt niet zozeer door strikte categorieën als wel door emotie gedreven. Je zult ze dit jaar weer tegenkomen op de PAN op zoek naar nieuwe aanwinsten. Ze leven te midden van hun indrukwekkende verzameling en menen nog wel wat ruimte vrij te kunnen maken in hun overvolle privémuseum: hun heden-daagse wonderkamer."

Voordat ze aan de slag ging met design-programma Illustrator legde Tynagel eerst een enorme verzameling aan met iconische kunst, antiek en design. "Ik zoek altijd heel specifieke dingen, want niet alles leent zich evengoed voor mijn uitgekleden lijntekeningen. De kimono-meisjesschilderijen van Breitner, bijvoorbeeld, zijn moeilijk om te zetten; daarom heb ik voor een stukje kimono gekozen."

Op haar PAN-poster zijn nog veel meer bekende én minder bekende werken te vinden, van een Picassotekening en een Rietveldstoel tot een bloem van Takashi Murakami en een stippenpompoen van Yayoi Kusama; van een Brillo Box van Andy Warhol en een koffiekkan van Klaas Gubbels tot de vastgeducttapete banaan van Maurizio Cattelan.

"Ik heb het aantal objecten niet geteld. Soms doe ik dat wel, bijvoorbeeld voor mijn serie art-prints *A Thing for Things*; die hebben titels als *41 things*. Ik heb overigens wel een complete lijst met verwijzingen, maar het is zonde om die te publiceren. Het is veel leuker als mensen zelf gaan zoeken."

Jan Pieter Ekker

Colofon

Samenstelling Jan Pieter Ekker
Eindredactie Eline Besselink, Arthur van Vliet
Vormgeving Sasja Kooistra
Beeldredactie Michiel van den Berg
Omslagbeeld Leo Gestel/Kunsthandel Ivo Bouwman (zie pag. 4)
Plattegrond Laura van der Bijl

Jan Rudolph de Lorm: 'Zo'n keuringsdag is een dagje buiten spelen.' FOTO DAPHNE LUCKER

Koning van de keurmeesters

Jan Rudolph de Lorm is voorzitter van de negentien keuringscommissies van de PAN. Experts uit allerlei disciplines bewaken de kwaliteit van de stukken die op de beurs komen. 'Iedereen heeft een blinde vlek.'

Kees Keijer

Voor het gesprek heeft Jan Rudolph de Lorm twee dingen op tafel gezet, een vaas en een vuistdik boek. De Lorm (65) is museumdirecteur van Singer Laren en van 1990 tot 2001 was hij conservator Goud en Zilver in het Rijksmuseum. In die hoedanigheid maakte hij dat boek, een standaardwerk over Amsterdams goud en zilver. "Destijds keurde ik ook als specialist bij de PAN en ik kocht er ook af en toe voor het Rijksmuseum. Ik heb een keer een mooie negentiende-eeuwse koffiemachine gekocht die uit de collectie kwam van Anton Philips. Een koffiemachine met een heel strakke, eenvoudige vorm." Acht jaar geleden werd De Lorm benaderd of hij voorzitter van de keuringscommissies van de PAN wilde worden.

"Zo'n keuringsdag is een dagje buiten spelen. Je ziet er heel veel collega's, mensen die in een bepaald gebied van de kunst veel weten. En die zien weer heel veel objecten." In de negentien keuringscommissies van PAN zitten zo'n 80 keurmeesters die werken bij musea, in de kunsthandel of bij universiteiten. "Het is bijzonder dat dit zo serieus wordt genomen. Het is een enorm werk en die mensen doen het om niet. Niemand doet dit om rijk van te worden, maar om met kunst bezig te zijn. Het is ontzettend fijn om kennis uit te wisselen en te genieten van het enorme aanbod."

Jan Lievens

De objecten die worden aangeboden worden gekeurd op authenticiteit, kwaliteit en conditie. Het idee is dat de experts voorkomen dat een blinde vlek bij een handelaar roet in het eten gooit. "Blinde vlekken hebben we alle-

Het Parool

PAN

'Collega zei voor de veiling dat hij vazen bij V&D had gezien die er erg op leken'

maal. De wens is de vader van de gedachte. Ik ga er niet van uit dat er moedwillig wordt geknoeid of dat iets moedwillig wordt aangeboden wat niet klopt. Maar soms ligt iets net buiten het aandachtsgebied van een handelaar."

Voorafgaand aan de opening wordt steeds een dag georganiseerd waarop de keuringscommissies alle objecten op de beurs bekijken. De handelaren mogen dan niet in hun stand zijn, zodat de experts vrij kunnen kijken.

Tijdens het bezoek aan een stand kunnen de keurmeesters notities maken over dingen waar iets mee aan de hand is. De merken in een lepelkje kloppen bijvoorbeeld niet, of een meubel is zo grondig gerestaureerd dat dat vermeld moet worden.

De Lorm: "Soms accepteert een handelaar dat niet. Daar is vrijwel altijd emotie bij gepaard. De keuringsrichtlijnen zijn heel duidelijk om het gesprek aan te gaan. Ik zie mezelf daarin als een soort mediator. Mijn doel is dat je met elkaar tot een soort overeenstemming komt."

Gordijnen verboden

Vorig jaar werd een zeventiende-eeuws jongensportret op de PAN aangeboden als een onbekend schilderij van Jan Lievens (1607-1674). Vraagprijs: 3,3 miljoen euro. Maar de keurmeesters kwamen unaniem tot de conclusie dat er te weinig bewijs was om het schilderij aan Lievens toe te schrijven. Er was geen herkomstgeschiedenis, geen vermelding in literatuur of in een boedelinventaris, niets wees erop dat het schilderij door Lievens was gemaakt.

"Er was een advies van de keuringscommissie en de handelaar was het daar niet mee eens. Wat dan? Na heel lang praten zijn we tot de overeenstemming gekomen dat het schilderij niet als Lievens op de beurs zou mogen hangen, maar wel als een zeventiende-eeuws schilderij. Lievens was geen specialisme van deze kunsthandel. Mijn taak was om deze handelaar ervan te overtuigen mee te werken met ons veiligheidssysteem. Dat was er voor hem en de klanten."

Niet alleen zulke prominente kunstwerken in een stand worden gekeurd. In de keuringsrichtlijnen staat dat het uitdrukkelijk niet is toegestaan tijdens de keuring objecten achter gordijnen, standwanden, in gangen of in kasten te hebben staan. Bovendien moet alles voorzien zijn van bijschriften. Zo niet, dan worden deze voorwerpen verwijderd van de beurs.

Op een andere editie had een kunsthandel in zeventiende- en achttiende-eeuwse objecten een werk op papier van Karel Appel in zijn stand. Het stelde een kat voor. Zou kunnen, want Appel schilderde weleens katten. Maar de keuringscommissie vond werk het niet overtuigend.

"Dus dan word ik erbij gehaald. Het was een geconstrueerde kat met een soort puntige contouren. Ik kon meteen met de keuringscommissie meevoelen dat het niet in orde was. Dus toen hebben we externe experts geraadpleegd. Uiteindelijk hebben we de handelaar ervan overtuigd dat het niet kon worden tentoongesteld."

Bijna ingestonken

Het gesprek komt op de vaas op tafel. Het verhaal houdt verband met De Lorms tijd in het Rijksmuseum. "Dat gaat over de blinde vlek. Op de afdeling kunstnijverheid van het museum vertelde een collega dat er een prachtige vaas van Jan Eisenloeffel op de veiling zou komen. Eisenloeffel was een ontwerper uit de tijd van Berlage en hij maakte onder andere keramiek bij Aardewerkfabriek Amstelhoek."

"Het Rijksmuseum wilde het kopen voor tientallen duizenden guldens. De dag voor de veiling zei een collega, een conservator glas, dat hij bij Vroom & Dreesmann vazen had gezien die er wel erg veel op leken. Dus ik spring met die collega op de fiets naar V&D en daar stond een heel schap van die dingen. Afgeprijsd, tien gulden per stuk. We hebben er voor de grap vier gekocht."

Iemand bleek de vaas daar ook gekocht te hebben, heeft een monogram van Eisenloeffel op de bodem gezet en het scheidde niet veel of het Rijksmuseum was er ingestonken. "We hebben natuurlijk gelijk het veilinghuis gebeld en gezegd dat het een vervalsing was."

Op de PAN gaat het volgens De Lorm meestal niet om pure vervalsingen, maar om verkeerde toeschrijvingen. "Het gaat ook om restauraties die niet gemeld worden, om stukken van gebrekkige kwaliteit die we eruit halen en soms ook om de kwaliteit van de inrichting van de stand."

Sommige keurmeesters zijn zelf ook handelaar. Ze keuren dus eigenlijk hun concurrenten. Is dat niet vreemd? "De PAN heeft aandeelhouders en dat zijn de handelaren zelf. En die handelaren hebben 37 jaar geleden bij de oprichting van de beurs besloten om elkaar te behoeden voor fouten. En daar zijn ook andere experts bijgehaald. Het is een systeem dat zichzelf wil borgen."

Altijd willen bouwen

Jan Cremer was een voorbeeld en klankbord, maar ook een 'onmogelijk figuur om mee samen te werken', zegt beeldhouwer Ivan Cremer, die nu voor het eerst met zijn vader exposeert.

Edo Dijksterhuis

De kin is gemaakt van een afgedankt stuk landbouwgereedschap en steekt lefgozerig vooruit. De geprononceerde jukbeenderen bestaan uit metalen plaatjes met een stevige schroef er-tussen, het broeierige rechteroog is een dikke moer. Draai het beeld een kwartslag zodat het en profiel staat en een stuk golvend metaal draad schetst de contouren van een volle haardos.

Father (2020) was het allereerste portret dat Ivan Cremer (40) maakte. Het stelt zijn vader voor, de dit jaar overleden schrijver en schilder Jan Cremer. In brons gegoten is het werk nu te zien in de PAN-stand van Helga Hofman, die een duopresentatie toont van vader en zoon.

Opa achterna

Eigenlijk wilde Cremer junior helemaal geen kunstenaar worden. Hij wilde de vader van zijn moeder achterna, architect worden als Karel Sijmons. "Ik wilde vooral dingen maken," vertelt hij. "Ik liet mijn moeder stoppen bij bouwplaatsen zodat ik plankjes kon verzamelen. Mijn kamer was een atelier, met een bank-schroef en zaag."

Na zijn studie architectuur in Delft volgde een betrekking bij Work Architecture Company in New York en later Los Angeles. Maar de praktijk van de droom viel tegen. "Ik werkte vooral aan plannen die niet doorgingen, kon niets echt maken. Architectuur is een mooi vak, maar als beroep stond het me tegen."

In LA had Cremer een atelier voor zichzelf gebouwd, waar hij betonnen sculpturen maakte met sporen van bekisting – een soort tussenstap van architectuur naar beeldhouwkunst.

"In mijn werkplaats was ik een nieuwe toekomst aan het construeren, maar ik wist nog niet welke vorm die moest krijgen. Toen ik mijn portfolio opstuurde voor een residentie in Leipzig en werd geaccepteerd, wist ik: dit is de stap naar volledige vrijheid."

Overgangswerk

Zijn eerste werken waren geïnspireerd door de ruïnes van Leipzig. "Ze spreken over het verleden maar dragen ook een toekomst in zich. Die gedachte heb ik gevat in de dynamiek van dansers."

"De figuren werden gaandeweg steeds abstracter – alle delen die geen onderdeel waren van de beweging verdwenen, zoals de hoofden. Daarna ben ik een tweede serie begonnen waarin de koppen juist centraal stonden. *Father* geldt als overgangswerk."

Boven: *Father*, een sculptuur van Ivan Cremer die zijn vader Jan Cremer moet voorstellen. Onder: *Blue Valley* (2014) van Jan Cremer. FOTO'S IVAN CREMER/GALERIE HELGA HOFMAN

Ivan Cremer: 'Mijn vader was ook volledig op materiaal gefocust.'

De smaak verschuift

Het aanbod van PAN 2024 varieert van juwelen en globes tot designmeubels en archeologische voorwerpen. Het hart wordt gevormd door schilderkunst uit de negentiende en twintigste eeuw, gepresenteerd door kunsthandelaren met een lange staat van dienst.

Edo Dijksterhuis

Wie het stilleven van Jan Mankes uit de PAN-stand van Ivo Bouwman aanschafft, kan beter even wachten met het in de muur slaan van een goede spijker. Volgend jaar organiseren Museum Arnhem en Museum Belvédère een groot overzicht van de schilder en de kans is groot dat de conservatoren aankloppen voor een bruikleen. Dan is de delicate voorstelling van een rondbuikige krui en twee flesjes zeker een paar maanden van huis.

Behalve dat zo'n museumtentoonstelling goed is voor de provenance – zeg maar het cv – van het kunstwerk, heeft de koper er sowieso een goede vangst aan. “Twee jaar geleden bracht ik op de PAN een Mankes voor twee ton, deze is

met 110.000 euro een stuk milder geprijsd,” vertelt Bouwman. “Werk van Mankes komt bovendien weinig beschikbaar. Hij overleed op dertigjarige leeftijd aan tuberculose, waardoor zijn oeuvre niet groter is dan 150 schilderijen. De kans dat er binnenkort weer zo iets op de markt komt, is klein.”

Zeldzame Zeeuwse periode

Dit type schilderkunst, uit de periode rond 1900, doet het volgens de Haagse kunsthandelaar en PAN-veteraan bijzonder goed op de beurs. “Uit de vroeg negentiende-eeuwse romantiek verkopen eigenlijk alleen nog de grote namen als Koekkoek en Springer. Voor de kleinere meesters is minder interesse. Maar het kleurrijke werk dat daarna komt, is populair onder jongere kopers. Er is een generatiewisseling gaande onder verzamelaars en daarmee verschuift de smaak.”

Dat wordt bevestigd door Bob Albricht, die met zijn aanbod ook op een specifiek Nederlands publiek mikt. “Daarom breng ik van Jan Toorop een mooi, licht portretje van een meisje verzonken in middaggebed. Op de Tefaf, waar ik ook altijd aan deelneem, zijn internationale kopers meer geïnteresseerd in zijn vroege, meer experimentele en zoekende werk. Maar Toorops zeldzame Zeeuwse periode wordt door Nederlanders gewaardeerd, soms ook uit geloofsovertuiging.”

Binnen één familie

Albrichts beurstroef is een stuk mondainer: *Twee dames in de Bois de Boulogne* (1910) van Isaac Israëls. “De kunstenaar heeft het waarschijnlijk ter plekke gemaakt,” volgens hem. “Het is geschilderd op karton, wat makkelijk is mee te nemen. Israëls schilderde vaker wandelende dames, maar vooral op boulevards en pleinen. Een voorstelling met het Bois de Boulogne op de achtergrond zie je niet vaak.”

De aantrekkelijkheid van het schilderij wordt nog verder verhoogd doordat het al heel lang niet ‘aan de markt’ is geweest, zoals handelaren dat zeggen. In 1972 ging het onder de hamer bij het toenmalige Amsterdamse veilinghuis Mak van Waay en sindsdien bleef het binnen één familie.

“Ik kwam het op het spoor doordat ik tijdens Tefaf in gesprek raakte met een dame die me vertelde dat haar zuster het aan muur had hangen,” vertelt Albricht. “Dat is de kracht van dit soort beurzen. Ze zijn natuurlijk een uitgangspunt en we verkopen er kunstwerken, maar het mes snijdt aan twee kanten. We komen regelmatig verzamelaars tegen die iets willen aanbieden en daar zit soms zo’n

‘Uit de vroeg 19de-eeuwse romantiek verkopen alleen nog de grote namen’

Le Matin/Calmé plat van Mesdag is een bijzonder werk voor Mari Bies.

trouvaille tussen.”

Heel bijzonder is ook het verhaal dat Mari Bies vertelt over het ongedateerde schilderij *Le Matin/Calmé plat* van Hendrik Willem Mesdag, dat hij meeneemt naar de PAN. “Mijn vader kocht en verkocht het weer in de vroege jaren zeventig, toen ikzelf net in de zaak kwam,” vertelt de specialist uit Eindhoven. “Onlangs kwam het weer bij ons terug. Ik herkende het meteen: de rustig geschilderde vissersschepen met de wind eromheen, de originele vereniging die alle Haagse Schoolchilders gebruikten voor hun belangrijke werk. Ik zie het nu elke dag als ik de zaak binnenwand: prachtig!”

De handel in negentiende- en twintigste-eeuwse schilderkunst, die geldt als het hart van de PAN, wordt gedomineerd door dit soort handelaren met lange adem. Bouwman en Albricht gaan al ruim een halve eeuw mee. De geschiedenis van Bies Kunsthandel gaat zelfs terug tot 1953, toen de vader van de huidige eigenaar begon met de handel in zeventiende-eeuwse meesters, maar al gauw overschakelde op een iets jonger aanbod waarvan hij toen nog eerste garnituur kon krijgen voor schappelijke prijzen.

Broekie met blikvanger

In dat gezelschap is Mark Smit een broekie. Ook de kunst die hij presenteert is beduidend jonger. De blikvanger in zijn stand is zelfs afkomstig uit deze eeuw: een titelloos doek uit 2005 van Robert Zandvliet. “Een klassieker in zijn oeuvre,” zegt de handelaar uit Ommen over de ruim 2,30 meter brede lel met wervelende, brede kwaststreken in het voor Zandvliet typerende, matte ei-tempera. “Het lijkt bovendien geïnspireerd door *Snow Storm – Steam-Boat off a Harbour's Mouth* dat William Turner schilderde in 1842. Dat geeft het werk een historische lading.”

Als minder ‘klassieke’ kunsthandelaar bakent Smit zijn aanbod minder scherp af dan zijn collega's. Ook persoonlijke voorkeuren spelen mee, zoals bij het pittoreske plattelandstafreel van Johan Dijkstra. “Die was lid van kunstenaarsgroep De Ploeg uit Groningen. In die stad heb ik rechten gestudeerd en ik heb altijd een zwak behouden voor het werk van die schilders.”

Smit denkt op de PAN particulieren te treffen die dat gevoel delen. Met een zwart cirkelreliëf in polyester van Ad Dekkers hoopt hij zelfs op museale aandacht. “Het is een werk in oplage maar dit is de enige in zwart,” vertelt hij. “Alle potentiële kopers lopen rond op de PAN, die wat bezoekersaantallen betreft tot de top 5-beurzen van Europa mag worden gerekend. En het hoeft niet meteen daar te gebeuren. Ik krijg gedurende het hele jaar nog bezoek naar aanleiding van de beurs. Onlangs nog kwam een Amsterdammer een schilderij kopen dat hij vorig jaar gezien had in mijn stand.”

Kunsthandel Ivo Bouwman (stand 127), Kunstgalerij Albricht (stand 103), Kunsthandel A.H. Bies (stand 44), Mark Smit Kunsthandel (stand 32)

3x PAN volgens Het Parool

Op welk werk verheugt de kunstredactie van *Het Parool* zich tijdens de PAN? Drie tips.

Jan Pieter Ekker

Natasja Kensmil: Still Life of Moor VII

Natasja Kensmils schilderijenserie *Still Life of Moor* bestaat uit zeven werken, waarin zij focust op de ontstaansgeschiedenis en de beeldvorming van de figuur van de Moor.

Op het exotische beeld dat het Westen in de zeventiende eeuw schiep van het Oosten. En op het zwart maken van een ongreepbare, veralgemeniseerde figuur.

Haar gelaagde, tikje duistere serie bestaat uit portretten van zwarte mannen, afbeeldingen van VOC-schepen en uit een aantal prachtige stillevens; de expansie van de overzeese handel in de zestiende en zeventiende eeuw drong toen al door in de beeldende kunst door en vertaalde zich in vele schilderijen van stillevens.

Andriess-Eyck Galerie, stand 27

Edo Dijksterhuis

Patrick Bergsma: Expanding China

Delfts blauw servies werd in de achttiende eeuw met scheepsladingen tegelijk geïmporteerd uit China en Japan. Maar omdat de lokale markt de zachtblauwe decors iets te subtiel vond, werd de oorspronkelijke glazuurlaag bij aankomst botweg overschilderd met huisjes, bloemen, vogels, olieke mannetjes en andere ‘Hollandse’ motieven in rood, blauw, groen, geel en goud. Ter ere van het 750-jarig stadsjubileum laat Patrick Bergsma stapels van dit Amsterdams Bont overwoekeren met bonsai-boompjes. Toch nog gerechtigheid voor de oosterse oorsprong.

Franzis Engels Gallery, stand 89

Kees Keijer

Hendrick Focken & Andries de Leth: Nieuwe en zeer Naeukeurige Kaerte der Stadt Amsterdam met alle haere Gebouwen Waterkeeringen en Wyken der Burger Compagnien

Deze kopergravure werd vervaardigd door Hendrick Focken in 1682, maar in 1726-1731 werd de plattgrond opnieuw gegraveerd door Andries de Leth. De stedenmaagd en andere figuren mochten blijven en zijn dus ouder. De Leth voegde iets bijzonders toe, er zit namelijk waterstaatkundige informatie in de kaart. Door stippellintjes en pijlen in de Amstel en de grachten worden de hoeveelheid water en de stroomrichting gevisualiseerd. Het oostelijk deel van de stad is nog deels onbebouwd omdat de economie in de achttiende eeuw in het slop was geraakt.

Inter-Antiquariaat Mefferdt & De Jonge, stand 7

Een pretpark-attractie van eeuwen geleden

Ter gelegenheid van het 750-jarig jubileum van de stad zijn David en Goliath uit het Amsterdam Museum tijdelijk te zien op de PAN. Met zijn hoogte van 5 meter en gewicht van ongeveer 800 kilo is Goliath het grootste en zwaarste object ooit op de beurs.

Wie kent hem niet, de enorme reus die jarenlang prominent aanwezig was in het restaurant van het Amsterdam Museum? Goliath stond er samen met David, zijn kleine maar gevaarlijke tegenstander. Het bruikleen is mogelijk omdat het Amsterdam Museum vanwege een uitgebreide renovatie is gesloten. Het museum gaat naar verwachting in 2028 weer open.

De beelden zijn omstreeks 1650 gemaakt, vermoedelijk door Albert Jansz. Vinckenbrinck. Ze stonden opgesteld in het Oude Doolhof, een zeventiende-eeuwse plezier-tuin op de hoek van de Prinsengracht en de Looiersgracht. In de tuin bevonden zich beelden, fontein en dus een doolhof. In de galerij binnen waren beelden en taferelen van mythologische, Bijbelse en historische personages en gebeurtenissen te zien. Veel van de beelden konden door een inwendig mechanisme worden bewogen.

Rollende ogen

Zo ook Goliath. Dankzij een mechaniek met haakjes, stangen, spijkers en koorden kan Goliath met zijn hoofd bewegen en met zijn ogen rollen. Terwijl een verteller de bezoekers van de tuin het verhaal van David en Goliath vertelde, trok een verdekt opgestelde helper aan de touwtjes. Zo kwam het beeld, tot vermaak van de bezoekers, tot leven.

In de negentiende eeuw raakte het mechanisme versleten. Volgens een bezoeker uit 1845 draaide Goliath zijn hoofd maar moeizaam 'met een ratelend geluid'.

In 1862 kwam een einde aan het Oude Doolhof. De stad Amsterdam kocht de beelden aan en de beeldengroep kwam in de Waag te staan. Toen het Amsterdams Historisch Museum in 1975 naar de Kalverstraat verhuisde, kregen David en Goliath een prominente plek in het restaurant dat ook naar hen vernoemd werd. Later verhuisden de beelden naar de Schuttersgalerij van het museum.

Het Amsterdam Museum heeft ook een speciale stand op de beurs. Daarin worden objecten getoond die ooit door particulieren aan de stad zijn geschonken. Een van de nieuwste aanwinsten is van Ivar Vičs (1960-1981), beter bekend als een van de bekendste graffitikunstenaars van de punkbeweging, Dr. Rat. Zijn moeder schonk zijn beschilderde spijkerjasje drie jaar geleden aan het Amsterdam Museum.

Kees Keijer

David en Goliath staan bij de ingang van de PAN, Amsterdam Museum, stand 107

Dankzij een langdurige renovatie van het Amsterdam Museum maakt Goliath zijn opwachting op PAN 2024. FOTO AMSTERDAM MUSEUM

De haute couture van het design

Voor het eerst in zijn 32-jarige bestaan doet The Frozen Fountain mee aan de PAN. Dé designwinkel van Nederland presenteert zich met het elan van de nieuwe directie en de bewezen kwaliteit van vaste ontwerpers.

Edo Dijksterhuis

Als David Sedaris weer eens in het DeLaMar heeft opgetreden, weten ze dat bij The Frozen Fountain de volgende dag. Dan staan Amerikaanse toeristen voor de deur die absoluut een bezoekje willen brengen aan Sedaris' 'favorite design place in Amsterdam', die de schrijver-komiek tijdens zijn voorstellingen altijd even noemt.

Zij zijn niet de enige buitenlanders die in het pand aan de Prinsengracht hun ogen uitkijken naar een knotsgekke lamp met kokosnoot van Bertjan Pot of een lekker barokke vaas van meester Glasblazer Bernard Heesen. Chinezen en Japanners lopen groepsgewijs al filmend door de showroom. Italianen vragen schuchter bij de deur of ze hier misschien entreekosten moeten betalen.

Alouette Beekman en Stijn Mulder kunnen er wel om lachen. De aandacht bevestigt bovendien dat ze op de goede weg zitten. "We willen niet meer de leuke designwinkel zijn waar je geïnjekte cadeautjes koopt," stelt Beekman. "We gaan voor een chique uitstraling. Daarom is de winkel minder vol dan voorheen en zijn de wanden in warme kleuren geschilderd. De enige accessoires die we nog verkopen, zijn van het allerhoogste niveau. Maar daar zitten nog steeds cadeaus van onder de honderd euro tussen, hoor."

Facetimen met India

Die koerswijziging hangt samen met de directiewissel die zich vorig jaar zomer in alle stilte heeft voltrokken. Cok de Rooy, die de zaak ruim drie decennia geleden oprichtte met de in 2018 overleden Dick Dankers en opbouwde tot dé designwinkel van Nederland, ging toen met pensioen. Met een dienstverband van respectievelijk 24 en 8 jaar was het voor Beekman en Mulder niet meer dan logisch om het stokje over te nemen. "Deze winkel is thuis, als een jas die past," stelt hij. "Maar nu met ons eigen stempel," voegt zij toe.

En daar hoort bij: deelname aan de PAN, kunstbeurs in het eigen Amsterdam. Mulder: "Amerikaanse klanten weten ons al jaren te vinden, vooral via de website. Hetzelfde geldt voor Australiërs – we hadden laatst iemand die het complete interieur voor een nieuw surfhotel aan-schafte. En onder Aziatische designliefhebbers neemt onze populariteit toe. Zo krijgen we regelmatig potentiële kopers uit India aan de lijn die via Facetime door de winkel willen worden geleid. Maar op de PAN hopen we de Amsterdammers te verwelkomen, trouwe klanten maar ook mensen die ons nog niet kennen."

Ruw gehakte boomstronken

Twee keer heeft The Frozen Fountain al deelgenomen aan de Collectible Fair in Brussel. "Maar dat evenement is specifiek gericht op hedendaags design," vindt Beekman. "Wat wij brengen zit op de grens met beeldende kunst. De ontwerpen zijn gemaakt in oplages van drie of vijf, en als dat niet zo is dan zijn ze genummerd. Het is sowieso allemaal handwerk en daardoor uniek. Als je het vergelijkt met mode dan brengen wij haute couture in plaats van prêt-à-porter."

Dat geldt zeker voor Frozen Fountainveteraan Piet Hein Eek, die op PAN 2024 is vertegenwoordigd met een kanariegele tegelkast bekleed met zijn *signature* sloophout. Speciaal voor de beurs maakt Dirk van der Kooij 3D-

Alouette Beekman en Stijn Mulder: 'Deze winkel is thuis, als een jas die past.'

geprinte vazen en een tafel uit het plastic van oude koelkasten, een procédé dat hij al hanteert sinds 2012 en sindsdien steeds verder heeft geperfectioneerd.

En uit de categorie 'jong talent' is er Teun Zwets, die ruw gehakte boomstronken met nog zichtbare knoesten bedekt onder een glimmende laag verf, in meubels die tegelijkertijd puur natuur en loei-industrieel zijn.

Next-level recycling

Verrassend materiaalgebruik, ambachtelijkheid en next-level recycling zijn tegenwoordig je-van-het in designland, maar bij The Frozen Fountain al jaren de gewoonste zaak van de wereld. "Echte duurzaamheid zit ook in hoe lang je met een voorwerp doet," vindt Mulder. "Spendeer liever iets meer aan een tafel of kast waar je de komende twintig, dertig jaar niet op raakt uitgekeken dan ieder seizoen het nieuwste model te kopen bij een meubelgigant."

Ze zijn sowieso niet zo van de trends bij The Frozen Fountain. "We willen er zelfs een beetje van wegblijven, maar blijkbaar gelden wijzelf voor sommige mensen wel als trendsetters," vertelt Beekman, terwijl ze een TikTok-filmpje laat zien van een Amerikaanse vrouw die met goedkope spaanplaat een Ikea-kast ombouwt tot Piet Hein Eek-lookalike. Duidelijk geen David Sedarisfan. Beekman en Mulder kunnen er wel om lachen.

The Frozen Fountain, stand 135

‘Echte duurzaamheid zit ook in hoe lang je met een voorwerp doet’

Van boven naar beneden: ontwerpen van Dirk van der Kooij, Teun Zwets en Piet Hein Eek.

Het drieluik van Tóth Ikonen. FOTO TÓTH IKONEN

Wil de echte Sint opstaan?

Geen staf en geen mijter, maar het is hem toch echt: op de PAN is een heel andere Sint-Nicolaas te zien dan hoe we hem tegenwoordig kennen.

Kees Keijer

Op iconen is de goedheiligman altijd een tikkeltje anders afgebeeld dan we in Nederland gewend zijn. Volgens de religieuze voorschriften die voor iconen gelden heeft Sint-Nicolaas geen mijter of staf.

Nicolaas werd altijd geschilderd met een korte baard en een hoog fronsend voorhoofd. Dat laatste is een indicatie van zijn wijsheid. In de orthodoxe kunst heeft hij ook een aureool om zijn hoofd, om aan te geven dat het om een heilige gaat. Soms wordt Nicolaas ook met een zegenend handgebaar weergegeven, waardoor hij op twee druppels lijkt op Christus.

Twee figuren, één heilige

Nicolaas is de beschermheilige van de stad Amsterdam. Hij was populair als patroonheilige van kooplieden, zeelui en gilden. De Oude Kerk heette oorspronkelijk Nicolaaskerk. In Rusland is hij de belangrijkste heilige van het land, vandaar dat hij het onderwerp is van veel iconen. Christel Tóth van kunsthedelaar Tóth Ikonen: "Hij is eigenlijk een samensmelting van twee figuren, één uit de vierde eeuw, de bisschop van Myra in het huidige Turkije, en één uit de zesde eeuw. Die zijn verweven tot één heilige, met alle legendes daarbij horen."

Volgens een van die legendes was er een man met drie dochters. De man kon geen bruidsschat betalen. Om de dochters te helpen, gooide de heilige Nicolaas drie avonden achter elkaar goudstukken naar binnen. Daar zou de traditie van het strooien van snoepgoed vandaan komen.

Het Sint-Nicolaasdrieluik dat op de PAN te zien is, is volgens Ferenc Tóth zo bijzonder omdat het heel mooi geschilderd is en omdat het een variant is op de klassieke Nicolaasvoorstellingen. "Er zijn twee varianten en dit is de Nicolaas van Mozjaysk. In de veertiende eeuw bedreigden de Tataren de stad Mozjaysk, even buiten

Moskou. De hele gemeenschap ging naar de Nicolaaskerk in de stad om de heilige te aanbidden. Op dat moment verscheen Nicolaas zwevend in het lichterlijm met een groot zwaard, dat ook afgebeeld is in zijn rechterhand. Daardoor werden de Tataren verjaagd en werd de stad Mozjaysk gespaard."

Nicolaas de Wonderdoener

Heutink Ikonen presenteert op de PAN een paneel met de heilige Nicolaas uit het begin van de zestiende eeuw. Voor iconen is dat heel oud, die komen bijna niet op de markt. De iconen zijn desondanks goed bewaard gebleven, er is niets aan gerestaureerd.

Op latere iconen zien figuren er meer uit als gewone mensen. Maar op dit schilderij, afkomstig uit de regio Rostov, is de figuur een vergeestelijkt gestalte. Zijn mantel heeft ook helemaal geen plooien. Het is een geabstraheerde figuur.

We hebben hier te maken met het type icon Nicolaas de Wonderdoener, die zijn naam te danken heeft aan de vele wonderen die hij verricht heeft. Met zijn rechterhand maakt hij een zegenend gebaar en in zijn linkerhand houdt hij een evangelieboek vast.

Iconen hebben uiteraard een religieuze beeldtaal, maar je hoeft volgens Joost Heutink niet gelovig te zijn om iconen mooi te vinden. "Mensen die de Matthäus-Passion heel mooi vinden hebben daar soms een religieuze beleving bij, maar voor veel anderen geldt dat niet. Bij kunst gaat het toch altijd over de grote thema's in het leven: troost en zien dat er meer is dan jezelf en je eigen eindigheid. Dat is bij iconen heel duidelijk."

Tóth Ikonen, stand 10; Heutink Ikonen, stand 28. Sinterklaas brengt op 24 november om 14.00 uur een bezoek aan de PAN, waarbij hij zeker ook de iconen in beide stands gaat bekijken.

PAN Podium

PAN is meer dan een plek om kunst te kopen. Het is ook een plek om je te laten inspireren, te verbinden, te genieten en kennis uit te wisselen.

Voor deze editie van PAN Podium kozen kunsthistoricus-curator Margitte Verwoerd en kunsthistoricus-herkomst-onderzoeker Janneke Luns opnieuw een aantal actuele, zeer uiteenlopende thema's – van de geschiedenis van Amsterdam en de verrassende rol van kleur, tot de ontwikkelingen in technisch onderzoek en de behoefte om te reizen omwille van kunst.

24 november
Herstory
Geen history, maar her-story. De afgelopen jaren is het bewustzijn, de kennis en de zichtbaarheid van vrouwen in de kunstwereld al behoorlijk vergroot. Musea opteren voor meer gendergelijkheid in aankopen en exposities, en zelfs veilinghuizen komen met veilingen waarin alleen kunst van vrouwen te koop is. Op PAN Podium worden deze ontwikkelingen verkend vanuit meerdere perspectieven. Met medewerking van De Andere Helft, RKD, Vereniging Rembrandt, ArtTable, Amsterdam Art en See All This.

25 en 26 november
Amsterdam 750 | Toen & Nu
Op 27 oktober 2025 viert Amsterdam zijn 750-jarig bestaan. Op PAN Podium komt de rijke geschiedenis en de toekomst van Amsterdam als culturele hoofdstad aan bod. M.m.v. Amsterdam Museum, Stadsarchief Amsterdam, Ons' Lieve Heer op Solder, Museum Het Schip, Drift, Oscan, Amsterdam Time Machine, Rembrandthuis, Oude Kerk, Deloitte, Nxt Museum en Art Fix.

27 november
Surreal Science
De recente technologische ontwikkelingen in de kunstwereld zijn fascinerend en uitdagend. Grote restauraties worden tegenwoordig uitgevoerd voor het oog van het publiek, en het design van de toekomst maakt milieubewustere keuzes. Ook worden door technisch onderzoek authenticiteitskwesties onder de loep gelegd. Het is een samenspel van vernieuwingen in tech-

nisch onderzoek, ethiek en gemeenschapsbetrokkenheid die ervoor zal zorgen dat de verhalen en betekenissen van kunst vertegenwoordigd blijven. M.m.v. Design Museum Den Bosch, Nicas, Mauritshuis en Teylers Museum.

28 november
Alles is Kleur
Kleuren zijn overal om ons heen en spelen een cruciale rol in hoe we de wereld waarnemen en interpreteren – ze zijn een universele taal die iedereen begrijpt en waardeert. Ook heeft kleur een diepere, invloedrijke betekenis in ons leven, zowel emotioneel als psychologisch. Onderzoek en begrip van kleurperceptie weerspiegelen het streven van kunstenaars om grenzen te verleggen in de zoektocht naar unieke kleuren. M.m.v. Tableau Magazine, De Interieur Club en Codart.

29 november
Kunst & Welzijn
De afgelopen jaren is er groeiende belangstelling voor de bijdrage van kunst op het vergroten van welbevinden en de kwaliteit van leven. Medische instellingen zorgen voor een aangename omgeving voor patiënten, kunstenaars verdiepen zich in de zintuiglijke ervaring van hun werk om mindfulness te bevorderen. Aandacht voor kunst als (ver)wondermiddel, m.m.v. School of Life, VBCN, KWF en Beautiful Distress.

Wanderlust
Van de Grand Tour tot aan het oriëntalisme: het bood niet alleen een nieuwe blik op de wereld, ook werden kunststromingen verreikt met invloeden uit het buitenland. Het fenomeen 'cultuur snuiven' door middel van georganiseerde reizen en het bezoeken van internationale biënnales en kunstbeurzen en de geschiedenis van Wanderlust komen aan bod, m.m.v. Cultoura Café en Vereniging Nederlandse Kunsthistorici.

Zie ook www.pan.nl/nl/pan-podium

Kaartverkoop

Online op PAN.NL
of in RAI Amsterdam
bij de balie in hal 8

Casper Waaijer: Eminent perspective, 2024.

Beschermen, behouden en bemiddelen

PAN organiseert verschillende juridisch-maatschappelijke panels die zijn gericht op het onderwerp erfgoed.

Op **25 november om 17.00 uur** spreekt Martha Visser (bestuurssecretaris en hoofd juridische zaken bij het Stedelijk Museum) over de gevolgen van de nieuwe erfgoedwet voor de kunsthandel met Alexander Pechtold (voormalig partijleider van D66), Elsbeth Dekker (PhD bij Pressing Matter), Robert Aronson (eigenaar bij Aronson Antiquairs) en Bert Kreuk (kunstverzamelaar en auteur van het boek *Art flipper*). Op **26 november om 16.00 uur** organiseert advocatenkantoor Bergh Stoop & Sanders in het restaurant Carré de panel-discussie 'Restitutie Koloniale Roofkunst: Is angst voor herkomst onderzoek terecht?'. Na een introductie van Maxine Palit de Jongh, schrijver van het veel geprezen theaterstuk *Roof*, gaat presentatrice, documentairemaker en auteur Naeeda Aurangzeb hierover in gesprek met advocaat Gert-Jan van den Bergh (Bergh Stoop & Sanders), Wayne Modest (directeur Museum van Wereldculturen en professor of Material Culture and Critical Heritage Studies aan de VU) en Wouter Veraart (hoogleraar encyclopedie der rechtswetenschap en rechtsfilosofie aan de VU). Op **27 november om 12.00 uur** spreekt Maarten Sanders (partner bij Bergh Stoop & Sanders) over de effectiviteit van internationale regelgeving op het gebied van erfgoedbescherming met Will Korner (oprichter van The Cultural Heritage at Risk Database), Diederik Smits (inspecteur bij Overheidsinformatie & Erfgoed) en Roos Hoek (Kunst & Antiekriminaliteit bij de politie).

Van Vlissingen Art Foundation

De John & Marine van Vlissingen Art Foundation helpt jonge, talentvolle hedendaagse kunstenaars door te breken met hun werk. Jaarlijks wordt er een kunstenaar in de gelegenheid gesteld een reis te maken om inspiratie op te doen voor nieuw werk. Over de reis en het werk wordt een boek en een tentoonstelling gemaakt.

Dit jaar is de keuze gevallen op hedendaagse beeldend kunstenaar Casper Waaijer (1995). Hij is naar Kazachstan gegaan; het daaruit voortvloeiende werk wordt van 26 november tot en met 26 januari tentoongesteld in museum Singer Laren. Waaijer: "In een land vol tegenstellingen, ga ik op zoek naar een manier om in mijn werk de brutalistische architectuur in de steden te verenigen met de adembenemende landschappen." Casper Waaijer is de vijftiende kunstenaar die wordt ondersteund door de John & Marine van Vlissingen Art Foundation. Om deze mijlpaal te vieren, is op PAN in stand 92 een overzichtstentoonstelling te zien met werk van alle kunstenaars die de stichting door de jaren heen heeft gesteund. Naast Waaijer zijn dat Jan Kuhlemeier, Marie Reintjes, Floris Felix, Geertje van de Kamp, Rinske Former, Sophie Steen-gracht, Bastiaan Woudt, Vincent Mock, Nathalie Duiven-vorden, Erik de Bree, Tomas Hillebrand, Scarlett Hooft Graafland, Peter Blokhuis en Eppe de Haan. Stand 92.